

Magdalena SIWIRSKA

Mgr, doktorantka w Katedrze Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego
magdalena_siwirska@o2.pl

WŁĄCZENIE TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH W STRUKTURĘ FUNKcjONALNO-PRZESTRZENNĄ MIASTA – NA PRZYKŁADZIE ŻYRARDOWA

Abstrakt: W artykule przedstawiono zmiany funkcjonalno-przestrzenne, jakie zaszły na obszarze poprzemysłowym w Żyrardowie. Zaprezentowano założenia „Lokalnego programu rewitalizacji miasta Żyrardowa”, zwracając szczególną uwagę na podział zadań pomiędzy władze lokalne a prywatnych inwestorów. Następnie opisano zaistniałe przekształcenia oraz ich wpływ na integrację omawianego obszaru z pozostałą częścią miasta.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, tereny poprzemysłowe, polityka miejska.

THE INCLUSION OF POST-INDUSTRIAL AREAS IN THE FUNCTIONAL AND SPATIAL STRUCTURE OF A CITY – CASE STUDY OF ŻYRARDÓW

Abstract: The aim of the author was to demonstrate spatial and functional changes which have occurred in the post-industrial area during the implementation process of the Local Revitalisation Programme of Żyrardów.

Keywords: revitalisation, post-industrial areas, urban policy.

1. WPROWADZENIE

Dynamiczne przeobrażenia terenów przemysłowych podczas transformacji ustrojowej Polski skutkowały wieloma negatywnymi zjawiskami w sferach: społecznej, gospodarczej, a także przestrzennej. Po zaprzestaniu produkcji obszary te utraciły swą dotychczasową funkcję, a zarazem nie wprowadzano na nie innej działalności – stały się zatem ugorami miejskimi. Problem ten dotknął miast różnej wielkości. Jednakże największą dezintegrację obszarów poprzemysłowych z resztą jednostki osadniczej odczuły miasta, w których dawne tereny industrialne leżały w centrum lub w jego sąsiedztwie. Jednym tego przykładem jest Żyrardów, gdzie funkcja przemysłowa stanowiła determinantę rozwoju zabudowy mieszkaniowej i usługowej.

Impulsem do reintegracji terenów postindustrialnych z miastem stały się lokalne programy rewitalizacji oraz możliwość pozyskania środków finansowych z Unii Europejskiej. Procesy rewitalizacji stały się zatem istotą nadania innej funkcji terenom poprzemysłowym w strukturze miasta, spowodowały zmiany ich zagospodarowania oraz włączenia w organizm miejski.

Celem autorki artykułu było ukazanie zmian funkcjonalno-przestrzennych, jakie zaszły na obszarze poprzemysłowym w procesie wdrażania „Lokalnego programu rewitalizacji miasta Żyrardowa”.

2. PROBLEM TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH W MIASTACH

Upadek systemu feudalnego zapoczątkował przemiany w sferze społecznej, gospodarczej, politycznej oraz naukowej. Wówczas tradycyjne społeczeństwo rolnicze zostało zastąpione społeczeństwem przemysłowym. Wraz z migracją ludności wiejskiej do miast nastąpiła szybka urbanizacja oraz chaotyczny ich rozrost (Baranowska 2008). Podczas dynamicznego rozwoju tereny zindustrializowane koncentrowały się w przestrzeni miasta. Cykle koniunkturalne, zmiany polityczne oraz społeczne silnie wpływały na strukturę przemysłu. W okresach kryzysu następowało zamykanie części fabryk, co skutkowało pozostawieniem nieczynnych obiektów i terenów (Domański 2001).

Po drugiej wojnie światowej stopniowo następowała deindustrializacja¹. Zjawisko to w różnych państwach występowało w innych okresach, jednakże wszędzie miało charakter masowy (Gasidło 2008). To „odprzemysłowienie” miało inny wymiar w państwach opartych na gospodarce rynkowej i w państwach socjalistycznych. W pierwszej grupie nastąpiła relokacja produkcji przemysłowej z centrów miast na obrzeża, poprzez rozrastanie się zakładów, wzrost znaczenia transportu kołowego (w szczególności samochodowego) oraz zwiększenia świadomości ekologicznej wśród mieszkańców. Początkowo władze lokalne adaptowały opuszczone fabryki z przeznaczeniem na inne funkcje. Dopiero w latach 70. i 80. XX w. dynamiczna deindustrializacja przyczyniła się, poprzez przenoszenie produkcji do krajów słabiej rozwiniętych, do powstania ugorów miejskich.

W krajach o ustroju socjalistycznym do przyczyn „odprzemysłowienia” należy zaliczyć podtrzymywanie zakładów przemysłowych w śródmieściach, przy jednoczesnej ekspansji terenów industrialnych na obrzeża miast. W tym czasie regulacje prawne sprzyjały powiększaniu się obszarów przemysłowych poprzez „możliwość przejmowania gruntów przez przedsiębiorstwa państwowe i ich dążenie do tworzenia rezerw terenowych pod ewentualną rozbudowę w nieokreślonej przyszłości” (Domański 2000). Zmiana gospodarki planowanej centralnie na wolnorynkową okazała się dla przemysłu bardzo trudna. Polskie miasta zaczęły borykać się z ogromnymi powierzchniami przemysłowymi wykorzystywanymi nieefektywnie. Kolejnym problemem była nadwyżka terenów przemysłowych w stosunku do popytu. Z drugiej strony, reguły gospodarki wolnorynkowej wymuszały, poprzez konkurencję, redukcję kosztów produkcji, obniżenie cen produktów i podniesienie ich jakości. Aby dostosować się do obowiązujących trendów, należało wprowadzić nowe technologie, które nierzadko wymagały zmiany lokalizacji fabryki, a także skupienie produkcji na mniejszej powierzchni. W rezultacie część polskich przedsiębiorstw nie podołała standardom obowiązującym w gospodarce wolnorynkowej (Domański 2003).

Jedną z definicji terenów poprzemysłowych podało Ministerstwo Środowiska w opublikowanym w roku 2004 „Programie rządowym dla terenów poprzemysłowych”. Tereny poprzemysłowe zdefiniowano tam jako „zdegradowane, nieużytkowane lub nie w pełni wykorzystane tereny przeznaczone pierwotnie pod działalność gospodarczą, która została zakończona”. Na podstawie literatury można wyróżnić dwa typy takich

terenów. Pierwszy z nich oznacza obszar, który przestał pełnić funkcję produkcyjną lub pomocniczą dla tego przedsiębiorstwa, w ramach danej fabryki. Natomiast obszary zdegradowane przez funkcję przemysłową są określane jako drugi typ terenów poprzemysłowych (Zagórska 2014).

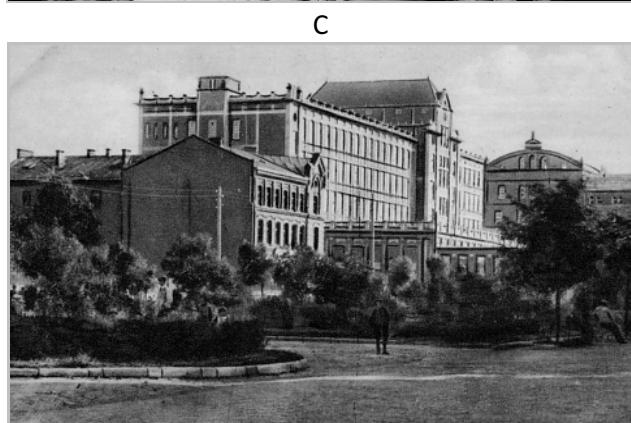
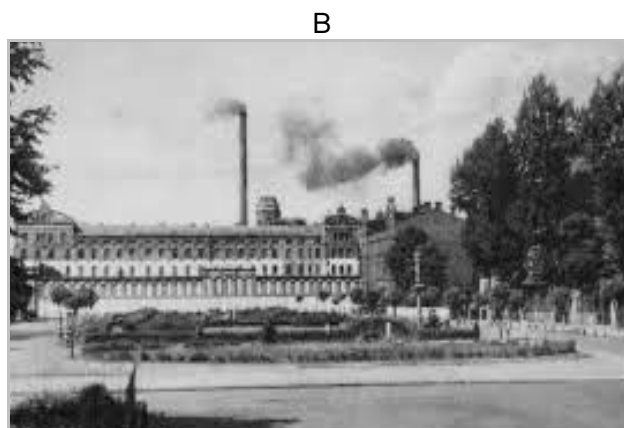
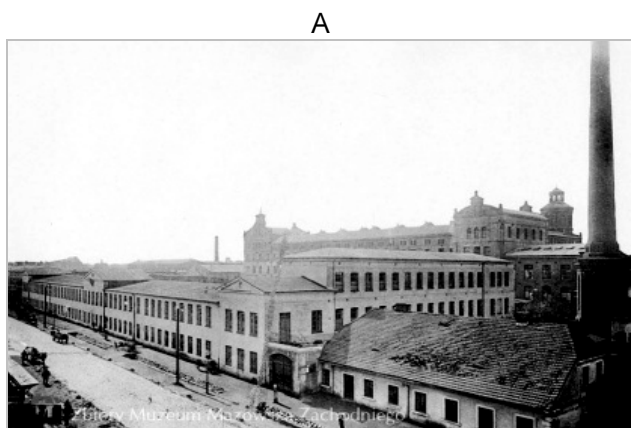
W Polsce koniec XX w. zaznaczył się restrukturyzacją i likwidacją zakładów przemysłowych. W następnych latach obiekty i tereny poprzemysłowe zostały wyłączane z użytkowania i ulegały stopniowej degradacji. Jednak w ostatnich latach wzrosło znaczenie terenów poprzemysłowych i przestały być one postrzegane jako bariera rozwojowa dla miasta. Do opuszczonych budynków i na nieużytkowane obszary zaczęto wprowadzać nowe funkcje.

Obiekty i tereny poprzemysłowe, przed przejęciem innej działalności, muszą jednak zostać odpowiednio przygotowane, np. poprzez przeprowadzenie modernizacji budynków, dokonanie ewentualnych rozbiórek i oczyszczenie terenu. Przygotowanie to umożliwi większą elastyczność do wprowadzania nowych funkcji (Gorgoń 2008). Najczęściej opuszczone obszary poprzemysłowe są ponownie zagospodarowywane z przeznaczeniem na działalność produkcyjną lub handlową (Domański 2000). Jak słusznie zauważył K. Gasidło (2008), oprócz przekształceń mających na celu zwiększenie zysków, pojawiają się transformacje o charakterze kulturowym lub ekologicznym.

Ważną rolę w procesach transformacji odgrywają władze lokalne, które wykorzystują instrumenty przede wszystkim prawne i finansowe do przeprowadzania rewitalizacji obszarów poprzemysłowych (Domański 2001). Istotnym impulsem było wejście Polski do Unii Europejskiej i możliwość pozyskiwania funduszy europejskich ze Zintegrowanych Programów Operacyjnych Rozwoju Regionalnego.

3. ROZWÓJ OSADY FABRYCZNEJ W ŻYRARDOWIE

W roku 1829 Żyrardów zapoczątkowała osada fabryczna, która na mocy decyzji politycznej została zlokalizowana na obszarach folwarku Łubieńskich w Rudzie Guzowskiej – dobrach ówczesnego ministra sprawiedliwości (Pałucki 1980). Pomimo tych pobudek natury osobistej, zakłady lniarskie usytuowano w dogodnych warunkach przyrodniczych, tj. na terenie równinnym z lekkim spadkiem ku rzece Pisi Gągolinie. Wokół rozpościerały się użytki rolne o dobrych glebach do upraw

Fot. 1. Żyrardów XIX-wieczny i z początków XX w.

A – Stara Przędzalnia,

B – Tkalnia,

C – Nowa Przędzalnia w Żyrardowie

Źródło: <http://www.turystycznemazowsze.pl/>

wy lnu, zaś pobliskie lasy dawały surowiec do budowy budynków produkcyjnych wraz z zabudową uzupełniającą oraz domów. Z drugiej strony, położenie osady pomiędzy Łodzią a Warszawą umożliwiło pozyskanie wykwalifikowanych specjalistów w zakresie budowy maszyn czy technologii produkcyjnej. Mieszkańcy pobliskich wsi stanowili źródło taniej siły roboczej fabryki (Gryciuk 1980).

W roku 1833 uruchomiono pierwszy budynek fabryczny – czterokondygnacyjną przędzalnię (fot. 1A), przy głównym ciągu komunikacyjnym Mszczonów–Wiskitki. W następnych latach rozbudowano zakłady o budynki pomocnicze, a także tkalnię (fot. 1B), przędzalnię wełny, pończoszarnię, bielnik – wyznaczały one strefę przemysłową osady. W roku 1914 wzniesiono ostatni duży fabryczny budynek, czyli nową przędzalnię (fot. 1C) – A. Gryciuk (1980).

Założycielem fabryki w 1830 r. było Towarzystwo Zakładów Lnianych, na którego czele stał m.in. Henryk Łubieński. Z powodu dużych nakładów inwestycyjnych w porównaniu do zysków fabryka niemalże zbankrutowała i Bank Polski zażądał przymusowej sprzedaży, aby odzyskać swój kapitał. Przez następne lata właścicielami fabryki byli: wymieniony bank

(1847–1857), niemieccy przemysłowcy K. Hielle oraz D. Dittrich (1857–1885), Towarzystwo Akcyjne (1885–1919), państwo polskie (1919–1936) i konsorcjum francuskie z Marcelem Boussacem na czele (1923–1936). Tuż przed drugą wojną światową zakłady powróciły w ręce państwa (Gryciuk 1980, Dymek 2011). Po wojnie rozpoczęto modernizację fabryki. Wówczas zakłady żyrardowskie zaczęły dobrze prosperować. Jednak zmiany ustrojowe i gospodarcze przyczyniły się do zaprzestania produkcji. Ostatnia państwowa firma została zamknięta w 1997 r. (Matysiak 2013).

4. UWARUNKOWANIA REWITALIZACJI TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH W ŻYRARDOWIE

Potrzebę rewitalizacji w Żyrardowie wywołały zarówno zmiany zachodzące na szczeblu krajowym, jak i lokalnym. Do uwarunkowań zewnętrznych można zaliczyć transformację ustrojową. Po roku 1989, w związku z wprowadzeniem w Polsce gospodarki wolnorynkowej, okazało się, że zakłady lniarskie są niekonkurencyjne w porównaniu z innymi fabrykami.

Skutkowało to zamknięciem państwowych przedsiębiorstw w latach 90 XX w.

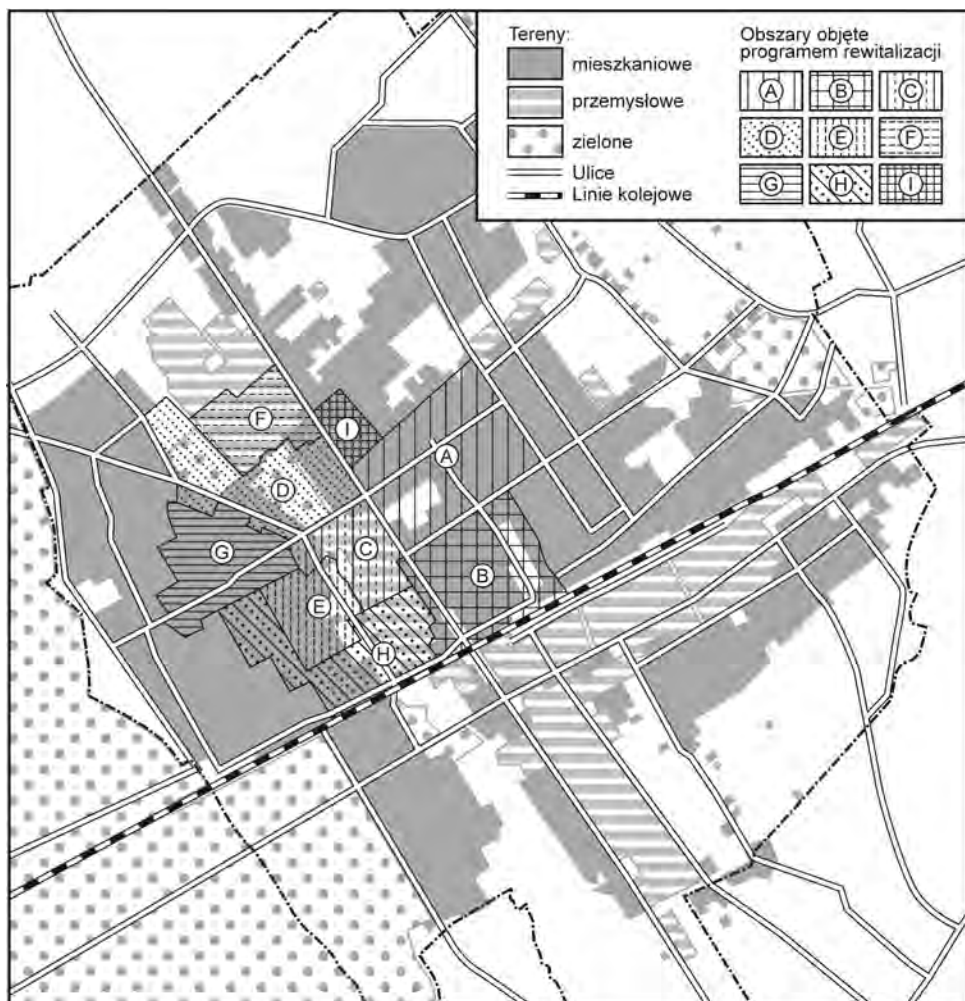
Do uwarunkowań wewnętrznych niewątpliwie należy usytuowanie terenów poprzemysłowych w centrum Żyrardowa. Wokół tych terenów rozwijały się funkcje typowe dla średnich miast, tj. zabudowa usługowo-handlowa, obszary wypoczynku i rekreacji, plac miejski wraz z kościołem i usługami administracyjnymi, oraz osiedla mieszkaniowe.

Po upadku zakładów lnianych niemożliwe okazało się wprowadzenie innej funkcji produkcyjnej ze względu na różnorodność funkcji miejskich w bezpośrednim sąsiedztwie oraz zabudowy mieszkaniowej. Kolejną przyczyną był kryzys ekonomiczny, który pod koniec XX w. dotknął miasto. Władze lokalne nie mogły zatem niezwłocznie zareagować na występowanie negatywnych zjawisk w sferze gospodarczej. Mieszkańcy zaś szybko „przebranżowili się”, w szczególności podejmując pracę w sektorze handlowo-usługowym. Część ludności podjęła pracę poza Żyrardowem.

5. ZAŁOŻENIA „LOKALNEGO PROGRAMU REWITALIZACJI MIASTA ŻYRARDOWA”

Władze lokalne od początku XXI w. mają świadomość potrzeby rewaloryzacji zabytkowych obiektów poprzemysłowych. Szansą okazało się wejście Polski do Unii Europejskiej, a wraz z tym możliwość uzyskania dofinansowania z ZPORR. Lokalne programy rewitalizacji okazały się niezbędne do pozyskania środków unijnych (Bartoszewicz, Donimirski 2005). Dokumenty te nie są obligatoryjne w związku z tym ich układ, zawartość merytoryczna i forma jest różnorodna (Dej i in. 2013).

W lutym 2005 r. odbyła się ogólnopolska konferencja zatytułowana „Rewitalizacja – szanse i wyzwania w kontekście funduszy strukturalnych UE”, której gospodarzem był Żyrardów. Miasto zostało na niej przedstawione jako jednostka przygotowująca się do rewitalizacji. Zaprezentowano wówczas cele, jakie uznano za nadrzędne w planie rozwoju lokalnego Żyrardowa. Należały do nich m.in. ożywienie terenów

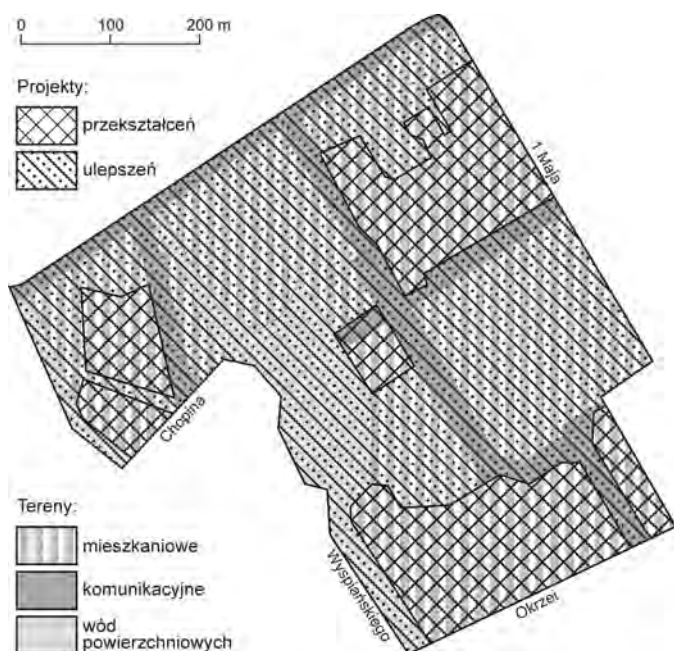
Rys. 1. Obszary Żyrardowa objęte programem rewitalizacji

Źródło: „Lokalny program rewitalizacji miasta Żyrardowa” (2009)

poprzemysłowych, zapobieganie niszczeniu budynków objętych ochroną konserwatorską, utworzenie nowych miejsc pracy (zmniejszenie liczby bezrobocia), poprzez wprowadzenie większej liczby punktów usługowych, oraz poprawa bezpieczeństwa (Rakowski 2008).

Od roku 2004 władze Żyrardowa prowadzą konsekwentną politykę lokalną w zakresie odnowy miasta. Uchwalono wówczas lokalny program rewitalizacji, który został zaktualizowany w 2009 r. Programem objęto centralną strefę miasta (rys. 1) ze względu na występowanie na tym obszarze negatywnych zjawisk w sferach społecznej (tj. wysoki poziom ubóstwa, wykluczenia, przestępczość oraz niekorzystne trendy demograficzne), ekonomicznej (np. wysoki poziom bezrobocia, niski wskaźnik przedsiębiorczości) oraz przestrzennej (degradacja infrastruktury technicznej i budynków, niski poziom wydajności energetycznej budynków). Na kolejnym etapie obszar ten podzielono na dziewięć zespołów – na podstawie określonych celów; w tym zespół „C”, w którym zlokalizowane są tereny przemysłowe byłej centrali zakładów lniarskich.

Na obszarze postindustrialnym zostały wyszczególnione zadania do realizacji przez miasto albo innych inwestorów. Oznaczono je dodatkowymi symbolami informującymi o tym, czy przewidziane prace wymagają ulepszenia, czyli remontu, modernizacji lub rewitalizacji (ulepszeń) albo przekształcenia, czyli doinwestowania (wzniesienia nowego obiektu) lub wprowadzenia nowych funkcji (rys. 2).

Rys. 2. Obszar C – zawierający tereny danych zakładów lniarskich
Źródło: opracowanie własne na podstawie „Lokalnego programu rewitalizacji miasta Żyrardowa” (2009)

W „Lokalnym programie rewitalizacji miasta Żyrardowa” (2009) dla innych inwestorów niż miasto, na obszarze dawnych Zakładów Lniarskich przewidziano:

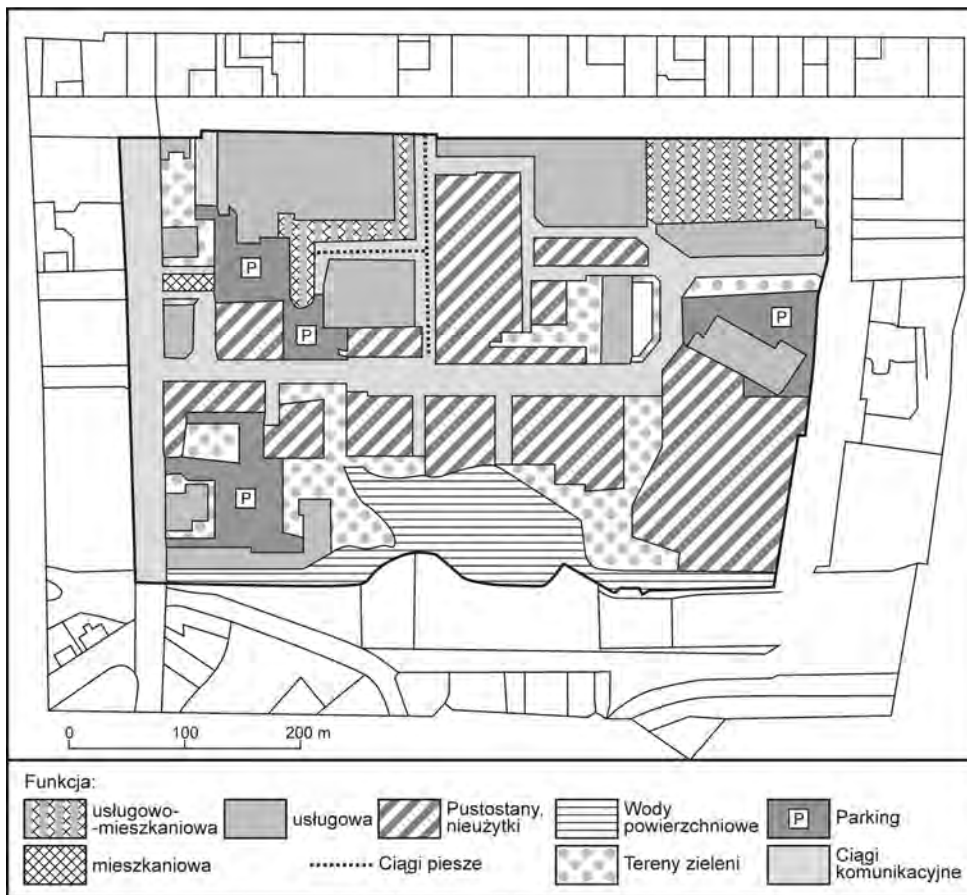
- adaptację na cele mieszkalne budynku pofabrycznego przy ulicy Lniarskiej 3;
- termomodernizację budynku przy ulicy 1 Maja 41;
- remont budynku przy ulicy Limanowskiego 43;
- termomodernizację budynku Starostwa Powiatowego;
- rozbiórkę starej kotłowni Babcock i budowa na jej miejscu budynku o funkcjach usługowo-mieszkalnych z podziemnymi garażami, z ciągiem pieszym w kierunku stawu;
- przebudowę budynku Nowej Przędzalni przy ulicy Hiellego na Lofty de Girarda oraz uporządkowanie przestrzeni publicznej;
- zmianę zakładu produkcyjnego Arabesco przy ulicy Nowy Świat na wielopoziomowy garaż, z ogrodem na dachu;
- przebudowę Starej Przędzalni przy Małym Rynku 6 na usługi;
- przekształcenie pończoszarni „Stella” przy ulicy Limanowskiego 47 na Stella Lofts & Apartments.

6. ZMIANY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE

Wdrażanie „Lokalnego programu rewitalizacji miasta Żyrardowa” przyczyniło się do przekształcenia przestrzeni centrum oraz wprowadzenia tam nowych funkcji. Władze lokalne skupiły się na koordynowaniu działań rewitalizacyjnych oraz ulepszeniu infrastruktury technicznej. W odnowę tkanki miejskiej zaangażowali się również prywatni inwestorzy, którzy skupili się na modernizacji budynków oraz ich otoczenia. Obiekty przemysłowe, będące dotychczas pustostanami, zaczęły pełnić nowe funkcje (rys. 3).

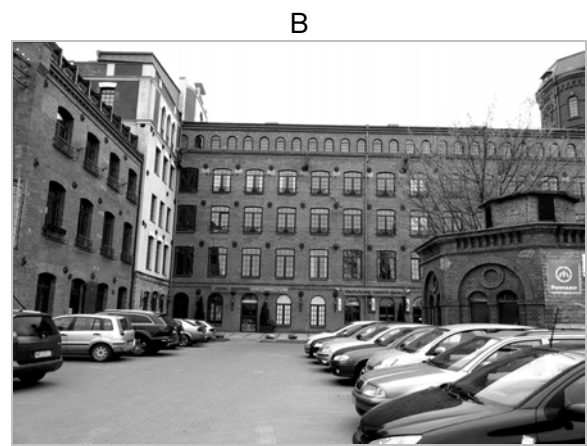
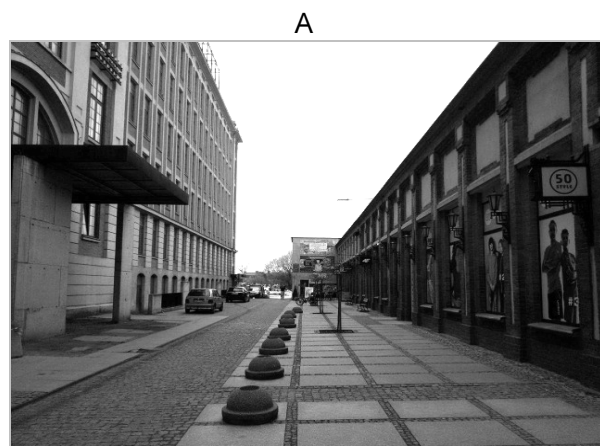
Spośród wcześniej wymienionych zadań nie udało się jeszcze zrealizować wszystkich. Pierwszym zrewitalizowanym budynkiem była Stara Przędzalnia (fot. 2A). Jej modernizacja przebiegała na dwóch etapach obejmujących lata 2006–2010 (Matysiak 2010). Parter tego budynku przeznaczono pod usługi: hotel, sklepy odzieżowe, kawiarnie, okulistę i galerię sztuki, a wyższe kondygnacje przebudowano na lokale mieszkaniowe.

W budynku dawnej tkalni przy ulicy 1 Maja 41 wykonano termomodernizację, a pomieszczenia przeznaczone na usługi, w szczególności handlowe.

Rys. 3. Mapa funkcjonalno-przestrzenna terenów przemysłowych w Żyrardowie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych i geoportal.gov.pl

Fot. 2. Tereny postindustrialne Żyrardowa po renowacji
A – Stara Przędzalnia,
B – Nowa Przędzalnia,
C – pasaż miejski

Źródło: M. Siwirska, 2016

Przebudowy Nowej Przędzalni (fot. 2B) na Lofty de Girarda w 2007 r. podjęła się firma Green Development. Zobowiązała się do odtworzenia większości detali mających znaczenie dla industrialnego charakteru budynku. Parter został specjalnie pogłębiony, aby można było wprowadzić tam funkcję usługową – w formie pasażu Galeria de Girarda. Wyższe kondygnacje miały być przebudowane na mieszkania (Matysiak 2010). W kolejnych latach zmieniająca się koniunktura na rynku nieruchomości spowodowała spadek zainteresowania loftami. W zmodernizowanym budynku Nowej Przędzalni nie została wprowadzona żadna proponowana wcześniej funkcja.

Pomiędzy odnowionymi budynkami wytworzyła się przestrzeń publiczna w postaci ciągu pieszego (fot. 2C), wokół którego skupiły się nowe funkcje usługowe. W okresie wakacyjnym część tego pasażu zajęta jest pod ogródki kawiarni i restauracji. Dodatkowym atutem są „meble miejskie”, rabaty kwiatowe oraz stojaki na rowery.

Część budynków nadal oczekuje na odnowę. Należą do nich: kotłownia Babock, pończoszarnia Stella¹ zakład produkcyjny Arabesco, a także budynki przy ulicy Limanowskiego 43 oraz Starostwa Powiatowego.

7. WNIOSKI

Realizacja lokalnego programu rewitalizacji przyczyniła się do powstania nowych inwestycji na terenach postindustrialnych Żyrardowa. Początkowo miasto musiało starać się o fundusze unijne, które pozyskało głównie na odnowę placówek edukacyjnych oraz modernizację infrastruktury technicznej. Na następnych etapach w proces rewitalizacji włączyli się prywatni inwestorzy, upatrując zysków z odnowy tych terenów. Jednym z atutów jest usytuowanie dawnych zakładów lniarskich w centralnej strefie miasta, gdzie koncentruje się życie publiczne. Ważną rolę odgrywają także władze lokalne, które stworzyły instrumenty umożliwiające wprowadzenie na te tereny nowych funkcji (handlowych, gastronomicznych, mieszkalnych i kulturowych) oraz dokonywanie przekształceń w przestrzeni dawnych zakładów lniarskich.

Zmiana koniunktury gospodarczej doprowadziła jednak do porzucenia inwestycji w zakresie odnowy budynków postindustrialnych. Duży wpływ na to miał też spadek cen nieruchomości. Od tego czasu zauważalny jest niedobór inwestorów prywatnych i znaczne spowolnienie działań w zakresie rewitalizacji.

Części planowanych inwestycji nawet nie rozpoczęto. W rezultacie, obok odnowionych budynków i nowej przestrzeni publicznej wzdłuż Starej Przędzalni, nadal stoją budynki ulegające stopniowej degradacji.

Dotychczasowe przekształcenia przyniosły jednak pozytywny skutek. Część tkanki urbanistycznej została zmodernizowana i ujednolicona. Pomiędzy budynkami został wykreowany ciąg pieszy, wokół którego koncentrują się usługi gastronomiczne, kulturalne oraz handel. Można zauważyć zatem, że wschodnia i północna część omawianego obszaru została zintegrowana z pozostałą częścią Żyrardowa. Ta odnowiona przestrzeń służy również jako łącznik pomiędzy parkiem Ditricha a placem Jana Pawła II.

PRZYPIS

¹ Deindustrializacja, inaczej odprzemysłowienie „polega na zmniejszeniu się udziału przemysłu w produkcie krajowym brutto danego kraju lub regionu. W sytuacji skrajnej sprowadza się do zaniku lub radykalnego spadku niektórych rodzajów produkcji przemysłowej w ujęciu bezwzględny, częściej jednak polega jedynie na obniżeniu się relatywnej wielkości tej produkcji” (Jasiński 2012).

BIBLIOGRAFIA

- Baranowska M., 2008, *Koncepcja miasta idealnego w dobie ery industrialnej – na przykładzie osiedla przemysłowego New Lanark*, wyd. Uniwersytet Łódzki, Łódź, http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/3904/Baranowska_2008_2.pdf?sequence=1; 27.05.2014.
- Bartoszewicz D., Donimirski K., 2005, *Planowanie i programowanie rewitalizacji*, [w:] *Rewitalizacja miast – działania samorządów lokalnych*, T. Topczewska i in. (red.), Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa.
- Dej M., Huculak M., Janas K., Jarczewski W., Węglowski M., Ziobrowski Z., 2013, *Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w miastach – propozycje zmian prawnych*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, https://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/Documents/Ekspertyza_cz2.pdf; 14.05.2014.
- Domański B., 2000, *Restrukturyzacja terenów poprzemysłowych w miastach*, [w:] *Rewitalizacja, rehabilitacja i restrukturyzacja*, Z. Ziobrowski, D. Ptaszycka-Jackowska, A. Rębowska (red.), Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Kraków.
- Domański B., 2001, *Przekształcenia terenów poprzemysłowych w województwach śląskim i małopolskim – prawidłowości i uwarunkowania*, [w:] *Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej*, Z. Ziolo (red.), PTG, Warszawa.
- Domański B., 2003, *Współczesne tereny poprzemysłowe w miastach i ich przekształcenia*, [w:] *Badania i podróże krakowskich geografów*, t. 1, Z. Górka, J. Więclaw-Michniewska (red.), PTG, Kraków.
- Dymek B., 2011, *Fenomen rozwoju przemysłowego Żyrardowa*, „Rocznik Żyrardowski”, IX, s. 488–525.

- Gasidło K., 2008, *Przekształcenia terenów przemysłowych – efekty i perspektywy badań i działań*, „Problemy Ekologii”, 12, 2, s. 76–80.
- Gorgoń J., 2008, *Przekształcenia terenów przemysłowych jako sposób wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego*, „Problemy Ekologii”, 12, 6, s. 287–289.
- Gryciuk A., 1980, *Kształtowanie się osady fabrycznej*, [w:] *Żyrardów 1829–1945*, I. Pietrzak-Pawłowska (red.), PWN, Warszawa.
- Jasiński L., 2012, *Logika Procesów dezindustrializacji*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, 4 (58), Białystok, s. 16–36.
- „Lokalny program rewitalizacji miasta Żyrardowa”, 2009, <http://www.zyrardow.pl/1898,lokalny-program-rewitalizacji-miasta-zyrardowa.html>, 20.05.2014.
- Matysiak M., 2010, „*Lofty de Girarda*” jako przykład rewitalizacji dawnych zakładów przemysłowych w Żyrardowie, „Rocznik Żyrardowski”, VIII, WSRL, Żyrardów, s. 591–609.
- Matysiak M., 2013, *Rewitalizacja jako szansa ożywienia turystycznego miasta Żyrardowa*, „Problemy Turystyki i Rekreacji”, 4, Warszawa, s. 46–70.
- „Miasto Żyrardów. Lokalny program rewitalizacji”, 2004, <http://www.zyrardow.pl/1898,lokalny-program-rewitalizacji-miasta-zyrardowa.html>; 20.05.2014.
- Pałucki W., 1980, *Środowisko geograficzno-historyczne (od czasu założenia Żyrardowa*, [w:] *Żyrardów 1829–1945*, I. Pietrzak-Pawłowska (red.), PWN, Warszawa.
- Rakowski W., 2008, *Środki Unii Europejskiej jako ważne źródło przyczyniające się do modernizacji Żyrardowa*, „Rocznik Żyrardowski”, VI, s. 467–475.
- „Rewitalizacja Żyrardowa. Lokalny program rewitalizacji”, <http://www.zyrardow.pl/1898,lokalny-program-rewitalizacji-miasta-zyrardowa.html>, 20.05.2014.
- „Rządowy program dla terenów przemysłowych. 2004”, www.ietu.katowice.pl/wpr/Aktualnosci/Ter_Pop/program_rzadowy_dla_ter_pop.pdf; 05.06.2016.
- Zagórska E., 2014, *Wojewódzkie bazy danych o terenach przemysłowych i zdegradowanych jako przykład podejmowanych działań w dziedzinie rewitalizacji terenów przemysłowych i zdegradowanych*, „Zarządzanie i Finanse”, 4, s. 553–564 <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-561a337d-f99e-4993-b93b-1a6acb32ab63?q=bwmeta1.element.cejsh-a37fc92e-ad0d-4a6a-9b72-7254fb1c270d;34&qt=CHILDREN-STATELESS>; 05.06.2016.

Artykuł wpłynął:

24 maja 2016

Zaakceptowano do druku:

11 września 2016